

Анотації

Розглянуто організаційні-правові засади здійснення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів. Визначено шляхи результативності форм участі громадськості в управлінні внутрішньої безпеки держави.

Рассмотрены организационно-правовые основы осуществления общественного контроля за деятельностью правоохранительных органов. Определены пути результативности форм участия общественности в управлении внутренней безопасностью государства.

Organizational and legal grounds for public control realization over law enforcement agencies' activity are considered. The ways of public participation forms' effectiveness in managing internal safety of the state are defined.

УДК 343.9

М. О. ЧЕРКАСОВ,
оперуповноважений ДСБЕЗ
ГУМВС України в Харківській області

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Останнім часом громадян України дедалі більше хвилюють проблеми забезпечення особистої недоторканності та створення належних, а головне безпечних умов життєдіяльності. Особливе занепокоєння викликає той факт, що в країні протягом досить тривалого періоду існує високий рівень корисливо-насильницької злочинності. Зафіксоване в останні роки офіційною статистикою зниження показників змінилося на початку 2009 р. вкрай тривожним зростанням: за 4 місяці поточного року, порівняно з відповідним періодом 2008 року, вдвічі (з 7 до 14) збільшилась кількість бандитських посягань, на 12,3 % кількість розбійних нападів, на 5,6 % – грабежів. З 4 до 8 зростає кількість випадків створення злочинної організації, з 91 до 121 – незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

На жаль, є всі підстави констатувати відсутність в Україні на даний момент чітко визначеної, цілеспрямованої державної політики запобігання та протидії злочинності. Разом із тим, давно відомо, що налагодження дієздатних відносин та зв'язків у певній системі відчутно сприяє покращенню результатів її функціонування.

При розгляді проблем, пов'язаних зі зростанням злочинності, необхідно насамперед урахувати їх комплексний характер. Тому навряд чи можна вирішити ці проблеми силами якої-небудь однієї галузі знань. Разом із тим, «... злочинність є вкрай виражені суперечності суспільного розвитку, що тягне такі негативні наслідки для суспільства і його членів, які не спричиняє жодне з інших явищ соціальних процесів» [1, с. 87].

У цей час дослідженням проблем запобі-

гання злочинам зайняті не тільки правові науки, але й кібернетика, статистика, соціологія, теорія соціального управління тощо. Разом із тим, комплексне вивчення даних проблем неприпустимо зводити до простого об'єднання положень із різних галузей знань до якоїсь суми або простого сполучення різних методів у якийсь методичний конгломерат. Тут потрібне органічне злиття наук у системну єдність.

Кримінологічні дослідження, проведені в останні роки (Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, В. М. Попович, П. Л. Фріс та ін.), дозволили виявити низку факторів, які тією чи іншою мірою впливають на злочинність та протидію їй на сучасному етапі. Найбільш важливе місце серед антикриміногенних факторів посідають так звані фактори організаційно-правового характеру, що сприяють ефективному і цілеспрямованому впливу на злочинність з боку спеціально створених соціальних інститутів.

Як справедливо відзначає О. О. Ейсман, «... останнім часом системно-структурний підхід використовується для аналізу сукупної діяльності органів держави, що ведуть боротьбу зі злочинністю, і насамперед органів внутрішніх справ, прокуратури, судів» [2, с. 16]. Мета таких досліджень – уточнити завдання і функції кожного підрозділу органів держави, що здійснює запобігання злочинам, для того, щоб знайти критерії оцінювання ефективності діяльності кожної ланки окремо, групи ланок і всієї системи. Аналогічним чином ми розглядаємо і мету даної статті. Її наукова новизна полягає у структуруванні підсистеми органів кримінальної юстиції, визначенні

їх місця та ролі у механізмі запобігання злочинам щодо реалізації відповідних функцій.

У нашій країні функції запобігання злочинам та іншим правопорушеннями покладено на ряд державних органів, кожен із яких діє в рамках певних повноважень і встановленої законом процедури. Умовно їх називають системою органів кримінальної юстиції.

Систему органів кримінальної юстиції, як й інші системи у сфері права і правової надбудови, В. М. Кудрявцев справедливо відносить до функціональної системи. Під останньою варто розуміти не анатомію, не структуру органів, а їх сукупну і цілеспрямовану діяльність, спрямовану на досягнення певного результату [3, с. 18].

Основною ознакою функціональної системи, за визначенням засновника теорії функціональних систем П. А. Анохіна, є системоутворюючий фактор. «Системою можна назвати тільки такий комплекс компонентів, у яких взаємодія і відношення набувають характер взаємосприяння компонентів на одержання сфокусованого корисного результату, тобто на досягнення мети, до якої прагне і заради якої і створена система» [4, с. 28].

Питання про цілі соціальної діяльності є основним при дослідженні будь-якої системи, не тільки тому що вони визначають функції, але й тому, що від правильного їх вибору залежить ефективність діяльності всієї системи, незалежно від того, чи впливає мета із самої природи даної системи (соціальні та біологічні системи), або вона їй поставлена ззовні (організаційні та технічні системи).

Система органів кримінальної юстиції за своєю суттю, природно, належить до соціальних систем, і в ній виражаються певні суспільні структури більш високого рівня. Система органів кримінальної юстиції належить, у той же час, до формальних організацій і створюється для вирішення певних конкретних завдань.

На наш погляд, необхідно визначити проблему, що обумовила створення системи органів кримінальної юстиції і постановку перед нею певних цілей. Це необхідно не тільки для розуміння сутності цілей даного системного утворення, але й для визначення сутності, структури, функцій, елементів системи, зв'язків, що існують, залежностей, відношень між ними. Адже вибір мети є результатом проєкції конкретної проблеми, тож варто вивчити саму проблему, повністю з'ясувати її, чітко і повно сформулювати.

Якщо виходити із загальноприйнятого розуміння проблеми як різниці між наявним і передбачуваним, існуючим і бажаним станом

системи [4, с. 78], то проблему, що визначає мету системи органів кримінальної юстиції, у найзагальнішому виді можна сформулювати як перешкоду нормальному розвитку суспільства, упорядкованості суспільних відносин, урегульованих правом, що виражає реальне, практичне здійснення законності. Однак цю широку проблему утворює низка більш дрібних, зокрема, забезпечення впорядкованості суспільних відносин, урегульованих різними галузями права, у тому числі кримінальним правом.

Злочини становлять собою найбільш серйозний вид порушень норм права, коли суспільно небезпечна поведінка передбачається кримінальним законом і тягне застосування заходів кримінального покарання.

Друга проблема відображає більш деталізовану мету – вплив на злочинність таким чином, щоб максимально нейтралізувати її негативний вплив на існування і розвиток суспільства. Реалізується ця мета сукупністю різних соціальних інститутів, де центральне місце посідає система органів кримінальної юстиції.

Злочинність, як і будь-яке соціальне явище, має різні симптоми, що проявляються систематично, внаслідок чого вони утворюють певні тенденції. Так, для злочинності характерні тенденції зростання або скорочення кількості злочинів у цілому або в межах окремих видів. Нейтралізація негативного впливу злочинності на розвиток суспільства означає, насамперед, запобігання її зростання, стримування в існуючих параметрах і визначення тенденцій до її зниження. Таким чином, на наш погляд, цілі системи органів кримінальної юстиції можна представити у вигляді такої послідовності:

- скорочення темпів зростання злочинності;
- стабілізація стану злочинності;
- скорочення злочинності.

Після визначення мети, що постає перед системою органів кримінальної юстиції, необхідно визначити і цілі, що постають перед підсистемами, які входять до її складу. З урахуванням функціонального характеру системи органів кримінальної юстиції даний процес повинен здійснюватися вибірково, шляхом підбору необхідних засобів для виконання загальних цілей, що поставлені перед системою. Вони й будуть цілями підсистем, системоутворюючим фактором для них.

У формуванні конкретних цілей системи органів кримінальної юстиції (у кримінологічному аспекті) вирішальна роль належить відповідним політиці і стратегії. Таким чином, цілями системи органів кримінальної юстиції у кримінологічно-правовому аспекті є:

– охорона від злочинних посягань суспільного і державного ладу, власності, особистості і прав громадян, а також правопорядку;

– швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності й засуджений;

– сприяння зміцненню законності, запобіганню і викорінюванню злочинів, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів і дотримання правил співіснування;

– забезпечення виконання кримінального покарання для того, щоб воно виправляло і перевиховувало засуджених у дусі неухильного дотримання законів і правил співіснування.

Слід зазначити, що названі цілі належать до основних цілей системи органів кримінальної юстиції; кожна з них може бути деталізована і конкретизована як для системи в цілому, так і для її підсистем. Крім того, у ході поступального розвитку суспільства постійно виникають і будуть виникати проблеми, які тією або іншою мірою починають порушувати існуючий порядок урегульованості кримінальним правом суспільних відносин, у зв'язку з чим і виникають (у всякому разі, повинні виникати) нові цілі для системи в цілому або її окремих елементів.

З наведеної класифікації неважко помітити, що якщо в реалізації цілей системи органів кримінальної юстиції із запобігання злочинам можуть брати участь її підсистеми (оперативно-розшукові апарати, органи досудового розслідування тощо), то в реалізації, наприклад, таких цілей, як виявлення злочинів і осіб, що їх вчинили, беруть участь тільки оперативно-розшукові апарати і органи досудового розслідування; у розгляді справи в суді та визначенні оптимальних заходів впливу – тільки суд.

Таким чином, цілі системи органів кримінальної юстиції можна розділити на універсальні і спеціальні. Якщо перші можуть бути досягнуті кожною з підсистем, то другі – тільки підсистемами, функціонально пристосованими для їх реалізації.

Крім того, всі цілі системи органів кримінальної юстиції (крім цілі запобігання злочинам, що має самостійне значення) утворюють певний логічний ланцюжок: виявлення вчинених злочинів, встановлення винних та інших обставин справи, що сприяють досягненню істини; призначення особам, що вчинили злочини, кримінального покарання; забезпечення виконання цього покарання шляхом

застосування встановлених законом заходів для їх виправлення. Разом із тим, дані цілі одночасно є засобами досягнення цілей системи органів кримінальної юстиції.

Система органів кримінальної юстиції (хоча вона й належить до формальних) має структуру, в основі якої сутнісно-змістовні ознаки органів, що входять до неї. При цьому на першому плані стоїть єдність цілей, необхідність взаємодії при досягненні цих цілей.

У деталізованому вигляді цілі системи органів кримінальної юстиції можуть бути визначені та систематизовані таким чином: по-перше, мета – запобігання злочинам, яка включає виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, і вплив на них; виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів; вплив на осіб, що вчинили злочини та відбувають покарання; вжиття комплексу заходів стосовно осіб, що раніше вчиняли правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку; по-друге, мета – встановлення істини в кримінальній справі, яка включає швидке і повне виявлення злочинів і осіб, що їх вчинили; швидке і повне розкриття всіх виявлених злочинів; всебічне, швидке і повне встановлення всіх обставин справи в процесі досудового розслідування; достовірне встановлення обставин справи під час судового розгляду і визначення оптимальних заходів впливу на осіб, що вчинили злочини; по-третє, мета – виправлення осіб, що вчинили злочини, яка включає вжиття оптимальних заходів впливу на осіб, що вчинили злочини; ресоціалізацію злочинців.

Для виявлення субординаційних і координаційних відносин у системі кримінальної юстиції варто виходити з того, що органи, які її утворюють, належать до виконавчо-розпорядчих (оперативно-розшукові органи, органи досудового слідства та дізнання, виконання покарання) та наглядово-контрольних (прокуратура) структур. На підставі цього до організаційної структури системи органів кримінальної юстиції включені оперативно-розшукові апарати, органи досудового слідства і дізнання, органи виконання покарання і – умовно – суди. Суди хоча і реалізують частину функцій кримінальної юстиції, проте є незалежною гілкою влади, а отже, статусно, структурно і функціонально не можуть належати до аналізованої системи. Ці органи можна вважати правоохоронними у вузькому розумінні поняття.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

– загальні цілі, що постають перед системою кримінальної юстиції, забезпечуються

засобами, які, у свою чергу, є цілями підсистем, її складників;

– цілі підсистем повинні бути підпорядковані загальній меті системи. Разом із тим, не можна правильно визначити мету системи кримінальної юстиції без урахування цілей уже сформованих і реально існуючих підсистем;

– цілі підсистеми повинні змінюватися одночасно зі зміною або корегуванням загальної мети системи;

– при визначенні цілей системи криміналь-

ної юстиції варто враховувати можливості існуючих підсистем, тобто досліджувати необхідний для досягнення цих цілей комплекс заходів, і відповідно до цього створювати нові, реорганізовувати старі структури, змінити функції тощо;

– цілі системи кримінальної юстиції поділяються на універсальні та спеціальні. Перші можуть бути досягнуті всіма підсистемами, а спеціальні – тільки підсистемами, функціонально пристосованими для їх реалізації.

Література

1. Карпец И. И. Преступность как реальность / И. И. Карпец // Вопросы философии. – 1988. – № 5. – С. 86–92.
2. Эйсмэн А. А. Вопросы применения логико-семантических методов в юридической науке / А. А. Эйсмэн // Вопросы борьбы с преступностью. – 1974. – Вып. 20. – С. 3–18.
3. Кудрявцев В. Н. Функциональные системы в области права / В. Н. Кудрявцев // Вопросы кибернетики. Правовая кибернетика. – 1977. – Вып. 40. – С. 16–28.
4. Принципы системной организации функций / [под общ. ред. П. А. Анохина]. – М. : Изд-во АН СССР, 1973. – 380 с.
5. Тарасов Ю. Н. Философия науки / Ю. Н. Тарасов. – Воронеж : МОУ ВЭПИ, 2006. – 212 с.

Надійшла до редколегії 11.09.2009

Анотації

На підставі аналізу основних ознак визначено підсистему органів кримінальної юстиції, її місце та роль у механізмі запобігання злочинам щодо реалізації відповідних функцій.

На основании анализа основных признаков определена подсистема органов уголовной юстиции, ее место и роль в механизме предотвращения преступлений с точки зрения реализации соответствующих функций.

A subsystem of criminal justice agencies, its place and role in the mechanism of crime prevention from the point of view of corresponding functions' realisation are defined on the basis of main features' analysis.

УДК 340.142

І. М. ПОГРІБНИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

начальник кафедри теорії та історії держави і права,

Харківського національного університету внутрішніх справ

Ю. І. МАТАТ,

студент

Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ЗАПОВНЕННЯ ПРОГАЛИН У ЗАКОНОДАВСТВІ

У юридичній літературі існує певна дискусійність щодо питання про сучасне розуміння прецеденту [1, с. 112]. Водночас для системи загального права прецедент являє собою судові рішення з конкретної юридичної справи, яке стає загальнообов'язковим при вирішенні всіх аналогічних справ у майбутньому. Згідно з класичною доктриною, застосування рішення вищестоящего суду в аналогічній справі є обов'язковим для нижчестоящих судів і для суду, який це рішення виніс. Обов'язковість судового прецеденту означає, що судові рішення прирівнюються до юриди-

чної норми і визнається джерелом права. Взаємозв'язок питання прогалин у праві і судового прецеденту полягає, насамперед, у характері розуміння правоутворення і прогалин у праві залежно від типу правової системи і тієї ролі, яку відіграє при цьому суд; по-друге, у визначенні місця судової практики в системі джерел права, у тому числі порівняно із судовим прецедентом.

Поява прецеденту фактично є процесом заповнення прогалин у праві. Так, рішення судді в англо-американській правовій системі буде покладено в основу рішення, що прийма-